

Németh László nevvilaga* (A száz éve születetett iro tiszteletére)

„A nevek körül van valami titokzatosag.”
(Thomas Mann)¹

Az általam választott cím egyrészt utal KÁLMÁN BÉLÁNAK „A nevek világa” című könyvére (első kiadás: Gondolat Kiadó, Bp., 1967.), másrészt J. SOLTÉSZ KATALINNAK „Arany János nevvilaga” című Magyar Nyelvőr-beli tanulmányára (Nyr. 90. 1982: 281–93), akiktől, illetve amelyekből a névkutatás terén sok hasznos és inspiráló ismeretet szereztem. De remélem, hogy „A Név hatalma” gondolathoz is hozzá tudok tenni valamit (l. Helikon 1992. 3–4. sz.).

Közel hetven éve jelent meg KOVALOVSKY MIKLÓS korszakos jelentőségű műve az irodalmi névadásról (KOVALOVSKY, Az irodalmi névadás. MNyTK. 34. sz., 1934.). A napokban szemináriumra készülve újra átnéztem, és örömmel fedeztem fel, hogyha most mást nem is csinálok, mint az általa felvetett problémákra és kérdésekre a száz éve születetett Németh László szépirói gyakorlatában keresem a választ, már célt érek.

Németh László életművéből regényeire, novellaira és kortárs drámáira támaszkodom. Ezek iroi névadási kérdéseivel vagy magam foglalkoztam, vagy az általam irányított záró szemináriumi, illetve szakdolgozatokban egyetemi hallgatók a Debreceni Egyetemen (akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetemen), később, pontosabban 1994-tol pedig a Miskolci Egyetemen. Három záródolgozat történeti drámákkal foglalkozik (BOHÁCS ÁKOS, A névanyag mint funkcionális egész Németh László Eklézsia-megkövetés című történeti drámájában [még KLTE, 1995.]; SZILASSY ESZTER, A szemelynevanyag vizsgálata Németh László „Széchenyi” c. drámájában [KLTE, 1995.]; SZALMA ANNA, Nevhasznalat és dramaturgia — Fejtegetések Németh László Apáczai című drámájának kapcsán [ME, 1995.]. Örömmel mondhatom, hogy mindhárom dolgozat szempontgazdagsaga, elemző érzékenysége, alapossaga messze meghaladja a szokványos szemináriumi dolgozatok színvonalát, iroit ezert is említem név szerint.

A „Megvolt a keresztelő is” címet viselő (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 75. sz. 2000.) kötetben nyolc egykori, az általam 1994-ben Debrecenben vezetett „Iroi–irodalmi névadás” speciális kollégium keretében születetett dolgozatot szerkesztettem kötetté. A kötet előszavában annak az ot debreceni szakdolgozatnak az adatait is megtaláljuk, amelyeket vezetésemmel készítettek és védtek meg a hallgatók 1995-ben, illetve 1996-ban.²

Én is foglalkoztam ugyan egy korábbi tanulmányban a kortárs drámák névanyagával (Tulajdonnevek Németh László drámáiban: MNyj. 17. 1971: 173–81, és erre az anyagra támaszkodik a Lipszében 1984-ben tartott német nyelvű előadásom (Literarische Namensgebung bei dem ungarischen Schriftsteller László Németh. In: Der Eigennamen in Sprache und Gesellschaft — Eigennamen in literarischen Werke. XV. Internationaler Kongre fur Namensforschung. Herausgegeben von ERNST EICHLER — ELKE SAB — HANS WALTHER.

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2001. október 30-i felolvasó ülésén.

¹ KOVALOVSKY MIKLÓS idézi: NÉ. 13. sz. 1999: 14.

² Az említett kötetből sajnos három ún. kortárs dráma anyaga (Cseresnyés, Erzsébet-nap, Szörnyeteg) hiányzik, mivel nem akadt rájuk vállalkozó, vagy mint a „Cseresnyés” esetében történt, a dolgozatiro nem tudta átadni a kötetnek, mert elvesztette, rekonstruálására pedig nem vállalkozott.

Leipzig, 1985. 157—65), de a hallgatók dolgozatai sokkal részletesebben foglalkoztak egy-egy dráma névanyagával, és a névhasználatra is többnyire részletesen kitértek. Erre jó példa MIKLÓSVÖLGYI MIKLÓSNak a „Győzelem”-mel foglalkozó írása az említett kötetben. Pontosan számba veszi az egyes szereplők névhasználatát, az említéseket és szólításokat is alaposan körüljárja. (A három dráma kimaradásával a nagyon részletes feldolgozás hiánya miatt értékes adatoktól estünk el.)

Szakdolgozat foglalkozott (részletesen l. az idézett helyen) a „Mezőföldi novellák”-kal, az „Irgalom”, az „Emberi színjáték”, a „Bűn” névanyagával, szeminárium munkát a „Kocsik szeptemberben” és az „Iszony” névadási kérdéseivel. Én az „Égető Eszter”-rel kapcsolatban a realitás és fikció kérdését vizsgáltam, és egy módszertani kísérletben a „Gyász”-szal, illetve a „Gyász” c. regény névadásával foglalkoztam (Realitás és fikció az írói-irodalmi névadásban: NÉ. 14. sz. 1992: 69—74, illetve „... én az Őrszike nénéd vagyok...” — Egy módszertani kísérlet az írói névadás és névhasználat vizsgálatához. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., Stiliztika és gyakorlat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998. 257—79). Természetesen, néhány helyen foglalkoztam együttesen is több mű névadásával vagy a bennük előforduló nevek valamilyen szempontú bemutatásával.

Mivel minden egyes munka, akár a sajátom, akár hallgatói, egy távolabbi tervem előmunkálatát is jelentette és jelentené továbbra is, ha akad vállalkozó, vagy magam dolgozom ki a további részletkérdéseket (vö. Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámáiban — Egy írói névszótár terve: NÉ. 17. 1995: 37—44), a hallgatók számára összeállítottam egy szempontgyűjteményt (kérdőívet) a munkához. Ezt most itt közreadom.

Szempontok a Németh László-művek tulajdonneveinek gyűjtéséhez

1. A jeltárgy (denotátum) jellege alapján
 - a) embernév
 - b) állatnév
 - c) földrajzi név
 - d) szellemi alkotás neve
 - e) egyéb
2. Névtelenség (a denotátumnak lehetne tulajdonneve, de ez nem derül ki)
3. Az egyes tulajdonnevek által jelölt denotátum rövid jellemzése a mű egésze alapján
4. Az egyes tulajdonnevek változatai (pl. személynévnél: teljes, hivatalos, egyelemű, becéző stb.)
5. Előfordulásuk a narrációban, az egyenes beszédben stb.
6. Szólító- és említőnévre oszlásuk, különbségeik
7. Kikövetkeztetett nevek [...] zárójel alkalmazásával
8. Előfordulásuk mennyiségi mutatói (ez a szempont csak nagyon részletes statisztikai feldolgozásnál jöhet számításba)
9. A tulajdonnévhez kapcsolódó információk (pl. utalás a denotátum és a név kapcsolatára, a név hangulatára, a névadás indoklására)

Az anyaggyűjtéshez az egységesség kedvéért a Németh László életmű-sorozat rózsaszín köteteit használjuk (NLM. + évszám). A cédulacsomóhoz kapcsolódik egy a csomónak nevet, jelzetet adó első lap, amelyen feltüntetjük az adott mű bibliográfiai adatait és a továbbiakban használatos rövidítést a mű címe helyett, valamint a gyűjtő nevét és a gyűjtés idejét. Az egyes cédulákon feltüntetjük rövidítés formájában a forrásul szolgáló művet. Pl. Gy = Gyász; így a Gy minden cédulán erre a műre utal.

Németh László névadási gyakorlatáról tehát akkor is tudok adatokkal szolgálni, ha még az anyaggyűjtést távolról sem tekintem befejezettnek. Előljáróban szólni kívánok még a hiányokról és a további feladatokról.

Az említett három történelmi drámát kivéve hiányzik a magyar és nem magyar történelmi drámák névtani feldolgozása, amelyekben elsősorban nem a névadói tevékenység, hanem a névhasználat felderítése a fontos. Nagy munka még és majdnem teljesen hiányzik az író címadásának feltérképezése, hiszen itt a tulajdonnévnek azzal a fajtájával találkozunk, amelyet „szellemi alkotás neve”-ként tartunk számon. Németh László hatalmas életműve, amelynek a címadási eljárásait nemcsak a szépirói művekben kell vizsgálni, még igen nagy feladatot jelent, és igényli a teljes életmű áttekintését. Ez a munka majdnem teljesen elvégzetlen: a Miskolci Egyetemen 1999-ben SZILÁGYI RÉKA szakdolgozatban foglalkozott Németh László szépirodalmi műveinek címadásával (kézirat).

Vegyük most sorra azokat a kérdéseket, amelyeket KOVALOVSKY MIKLÓS felvetett a már idézett művében, s adjuk meg a választ a Németh Lászlónál tapasztaltak alapján! „Maguk az írók, akik legilletékesebbek ebben a kérdésben, általában sokáig nem tulajdonítottak nagy fontosságot a névadásnak” (KOVALOVSKY i. m. 2). Az én tapasztalatom alapján ezt határozottan cáfolom, s az alábbiak ezt fogják igazolni. — „Általában a divat után mentek” (uo.). Nem derül ki, hogy az irodalmi vagy a társadalmi divatot követték-e. Én természetesen gyanítom, hogy KOVALOVSKY az irodalmi divatról beszél, de ezt is befolyásol(hat)ja a társadalmi gyakorlat. A mi esetünkben a társadalmi névadás és névhasználat olyan erős hatásával lehet számolni, hogy a művek írói névanyagát akár kortörténeti dokumentumnak is tekinthetjük. — „Vajjon tudatos munka-e az irodalmi névadás, érzi-e fontosságát az író, elmélkedik-e a név megválasztásáról, hangzásáról, jelentéséről, jellemző erejéről, a hős és a név összeilléséről?” (uo.) A KOVALOVSKY által a kérdésbe foglaltak mindegyikére Németh László írói gyakorlata alapján igennel válaszolhatunk.

Az író nagyon tudatos névadását három szinten is igazolni tudjuk. Ezek közvetlenül szólnak az író szándékairól. Elsőnek veszem, amikor az író az illető mű szövegén kívül, attól természetesen nem függetlenül, nyilatkozik a névadásról. Második, ha a mű szövegében, a narrációban az író elárulja állásfoglalását a névvel kapcsolatban. Ez még kiderülhet, de pillanatnyilag nem tudok rá példát idézni. Harmadikként említem, ha az író valamelyik szereplő révén, a szereplő szövegében fejti ki a névvel kapcsolatos tudnivalókat. Lehet, hogy ez az eljárás műfajfüggő, mert a példák elsősorban a drámai dialógusok szövegéből idézhetők.

Ezeknek az ismereteknek a birtokában magunk is levonhatunk következtetéseket azokban az esetekben, ha az előbbi háromból egyik sem áll rendelkezésünkre.

A bevezetésemben említett hallgatói munkákból összeállított kötetnek a címe — „Megvolt a keresztelő is” — tulajdonképpen egy idézet az író szövegéből. Németh László abban a kis kötetben, amely a „Mai témák” címet viseli, két drámát tett közzé (Utazás, Nagy család), de a drámák szövegén túl a drámákhoz fűződő írások is vannak benne (megjegyzések, levélrészletek, a művek születésének műhelytitkaiba is bepillantást engedő közlések). Ezek egyikében ír a drámákban szereplő nevek kiválasztásáról, a „keresztelőről”. Ezt már több helyen idéztem, de a kedvenceim közé tartozik, hát erről most sem teszlek le.

„Megvolt a keresztelő is: a névadás egy kicsit mindig előhúzza a jellemeket. A hősnő Kata lett; kedvencem: Bethlen Kata, kemény, de mégis vonzó, önfeláldozó nőiségére emlékezőn. Az öreg tanár: Szilasi, hisz szilasi volt az is, aki nélkül nem ábrázolhatok tanárt (bár ez mint matematikus messzebb áll tőle, mint Karádi). A fiú legyen Péter, ez a név — parasztszaládunkban nemzedékeken át a majoreszko neve — a mi időnkben afféle kö-

zéposztályi »urikukó«-név lett, amellel mégis »petrus«, azaz szikla, ha most cseppfolyós is. A lány piha voltának megfelelően: Vica; ennek a névnek a cicamozgásában, mintha mégis egy kis szív is nyílna. A darabos apáca: Klára nővér, ez bukta alakját is kirajzolja, s valami hozzá nem illő finomságot is ad rá, amely olyasformán ül rajt, mint az apácafőkötő. A gondnok (s egyben rendszerünk képviselője), legyen: Gara; a kor hőse egyszerűen Tót Sándor; a tészlány-tanítvány: Lidi; a barátnöje a cukrászlány: Vera, ez a név nem rossz egy huligán lánynak, ugyanakkor »igaz«-at jelent, mint a partneré sziklát. A legnehezebben az 56-os nyelvész neve ugrott ki (tán, mert a jellem is ide-oda ingott): a filizopteri félszegség, kényszer viccelődés, gyermeki idealizmus közt: a »Karcsin« még csak megállapodott a névkereső index; de milyen Karcsi? Ha ennyire úgrál, legyen Madár, azaz inkább Vogel, hisz az indogermán nyelvcsalád ágai közt röpdös” (Németh László: Mai témák. 1963. 195). Talán csak az szorul magyarázatra, hogy ki az a Karádi. Karádi József az „Utazás” főalakja, akinek a neve két forrásból ered. „A szovjet utas, a tekintélyes tanár Karádi lett; legkiválóbb vásárhelyi kollégánk emlékére, akit első ottani évem végén kísértünk végig a Damjanich utcán a temetőbe; azontul József és földrajz-történet tanár, mint apám” (i. m. 18).

A „névkereső index” azt mutatja, hogy az író tudatosan és célzatosan választ nevet. A kiválasztott neveket alkalmasnak érzi arra is, hogy „előhúzza a jellemeket”, azaz a figurát határozott vonásokkal állítsa az olvasó elé. A „Mai témák”-ból idézett helyek direkt módon utalnak az írói névadási gyakorlat tudatosságára, és tudományos pontossággal körvonalazzák a választást: irodalmi előkép: *Kata*; a név jelentése: *Péter, Vera*; a név hangulata: *Vica*; az egyéb asszociációk: *Klára nővér*, a korunk hőse egyszerűségét mutató egyszerű íráskép: *Tót Sándor*. (Kár, hogy a gondnok, a rendszer képviselője nevének, a *Gará*-nak a választásához nem találunk támpontokat.)

Az „Utazás”-beli tanár nevét (*Karádi József*) tudatosan komponálta tanáregyeniségekre, az apára és kollegára emlékezőn. A „Nagy család” öreg matematikatanára (*Szilasi tanár úr*) az író választott szülőfalujára, Mezőszilasra, az apa, Németh József szülőhelyére utal. Kell még ennél több tudatosság? KOVALOVSKYK kérdésének arra a részére is válasz ez a passzus, hogy az író elmélkedik-e a név választásáról, hangulatáról.

A hangzás kifejező erejéről nemcsak az író mond véleményt, hanem az általa formált alak fogalmazza meg gondolatát a név hangalakjáról. Az „Erzsébet-nap” című drámában a grófi sofőr felesége lánykorában a *Bözsi* névre hallgatott. Az anyjukat ünneplő Erzsébet-napon az egyik testvér veti fel: „JANI. Igaz, hogy a kastélyban Zsókanak hívnak? [...] BÖZSIKE. Az a bolond fővadász kezdte el. Azt mondja, Bözsi az tehénnév; szinte úgy bóg az eleje. Erzsike, Erzsók, aztán így Zsóka. JANI. Na látod, itt van a regény; ahogy az a Bözsi tovább bóg a Zsókában, Elízben, Ziziben” (NLM. 1974. I, 122; a NLM. 1974. I—II. forrásmegjelölés az életműsorozat „Szerettem az igazságot I—II.” címet viselő drámakötetekre utal a továbbiakban).

A jelentésről is közvetlen véleményt hallottunk „A Nagy család történeté”-ben. De ha nem is indokolja, magyarázza, a tudatosságot akkor is feltételezve, mert erre minden okunk és jogunk megvan, nem tekinthetjük véletlennek, hogy a tiszta jellemű nők több műben is a görög eredetű és ’szent, tiszta, szemérmes, érintetlen szűz(ies), tartózkodó’ jelentésű (LADÓ, Magyar utónévkönyv. Bp., 1971.) *Ágnes* nevet viselik. A „Mathiasz panzió”-ban az ifjúság fennkölt eszméit híven őrző Gróti Ágnes; a „Győzelem” Sántha Endre professzorának az emberi értékekre érzékeny Ágnes lánya, akiben az apa saját eszméi „győzelmét” látja; az „Irgalom” Kertész Ágnes a megértő, önfeláldozó, másokért tenni tudó ember alakja. S nem lehet véletlen, hogy az a fiatal nő, akiről a környezet úgy vélekedik, hogy „nincs szíve és bőre, csak jégoszlopként szikrázó tökéletessége” (NLM. 1974. I, 294), s tulajdonképpen a saját tökéletességének, a hajthatatlan igényes-

ségének válik áldozatává, a 'gyöngy' jelentésű *Margaréta* névből (LADÓ i. m.) származó magyar *Margit* nevet viseli minden kedveskedő, becéző, a hivatalostól eltérő alakváltozat mellőzésével.

Sokkal átlátszóbb a név jelentésével számot vető írói állásfoglalás azokban a családnevekben, amelyeknek közszoí megfelelője is van. Az „Utolsó kísérlet” Jó Pétere valóban törekszik a jóra, a „Villámfénynél” magas erkölcsiségű körorvosa nem véletlenül *Nagy Imre*, s ugyanebben a műben a vérében parádézó falusi jegyző sem véletlenül *Bakos Béla*, akár a *bak*-ban találjuk meg a közszoí alapalakot, akár a kicsapongás istenének, Bacchusnak a nevét találjuk meg benne (V. RAISZ RÓZSA szíves közlése alapján). Égető Lőrincet, az „Égető Eszter” című regény főalakjának regénybeli apját többször is a tűz fogalomkörével összefüggésben jellemzi (vö. NÉ. 14. i. h.). A „Győzelem” Sántha Endréje a fiatal, a társadalmi elvárásoktól el nem nyomorított Ács Laji jellemzése szerint: „Hogy ez az ember az erejét veszti? Mint a meglőtt nyúl, amelyek a régimód szedné a lábát, csak a vére folyik közben ... A múltja, az erkölcsé dobná még előre, de az egész csak arra elég, hogy egy-kettőt bukfencezzék” (NLM. 1974. I, 368).

Nem ilyen egyszerűen fejthető meg, de a megfejtés igen nagy névadói tudatosságra vall a *Holly Sebestyén* név esetében (Papuoshós). A vezetéknev két közszoí (angol *holly* 'szent' vagy a cseh 'csupasz, meztelen') jelentése is ide illik. Az angol megfelelő az önfeláldozó embert állítja elénk, a cseh szó idevonható jelentése arra a kiszolgáltatottságra, védtelenségre utal, amelyet a figura esendő volta, de a *Sebestyén* keresztnév használata még inkább hangsúlyoz. „Szegény Sebestyén ... Úgy látszik, megszolgálja a nevét. Szent Sebestyén. [...] Ez az tudod, akit agyonnyilasztak?” — jegyzi meg az egyik szereplő a papushós nevével kapcsolatban (NLM. 1974. I, 403), s nem lehet véletlen, hogy az írói tudatosságnak a névadásban oly sok jelét adó alkotó nem gondolt volna a keresztény hitre tért római tisztre, akit hitéért agyonnyilasztak. Vagy azok a *Mihály* nevet viselő komoly, dolgos, teremtő és alkotásukat féltő férfiak (Cseresnyés Mihály a „Cseresnyés”-ben, Tölcséry Mihály a „Harc a jólét ellen”-ben) névadásánál nem játszott volna szerepet az Édenkertből a bűnbe esett emberpárt lángpallossal kiüldöző Mihály arkangyal neve. De folytatva a megfejtést, átlátszó vezetékneveket, nagy egyezést — s több esetben a szövegben indoklást is — találunk a következő neveknél: *Sántha*, *Ács* (Győzelem), *Sárkány* (Szörnyeteg), *Sírásó* (Pusztuló magyarok), *Tölcséry* (Harc a jólét ellen).

A név és a szereplő összeállítására lehet a *Vica* névre hivatkozni a „drámai keresztelőkön”. De erre gondolhatunk a „Cseresnyés” című dráma játékos fiatal lánya játékos nevének hallatán: *Katinka* ~ *Tinka* „ezen a komoly helyen a komolytalanság” (NLM. 1974, I, 283). A játékos lány játékos neve méginkább kifejezővé válik, ha tudjuk, hogy ő a „szikrázó tökéletességű” Margit húga, akit viszont senkinek nem jut eszébe játékos névvel illetni.

Az írói tudatosságot húzza alá az a körülmény is, hogy a szereplők véleményét mondanak névkérdésekben. Ilyen volt már a *Bözsi* név példája, de ide sorolható, hogy a névről mondottak az ironia eszközévé válnak. A „Villámfénynél” újságíró, egyetemista bajtárs (a bajtársi szövetségekre utalva) figurája, Határvári Árpád (s mint a szövegből kiderül, korábban *Heimbach*) „kivívja” magának a „sváb turul” minősítést. „Völgyi, azelőtt Wunder” nem felejtethi el, ahogy a lányát féltő apa megfogalmazza, hogy „minden Wunder három napig tart” (NLM. 1974. I, 305).

Az író nemigen szereti, ha alakjait „azon kapja rajta”, hogy nevet változtattak. Ezek mind ellenlábasai az író eszméit megtestesítő, képviselő alakoknak. A „Győzelem”-ben Héthársi Rudit/Rudolfot kellő ellenszennvel fogadja a lányára büszke, a lányát értéke-sebb emberanyagnak tudó apa. Rudi a paradicsomi ember, aki az életet állandó víkenddé alakítaná; egyébként névkompetenciánk alapján itt is valami idegen név-előképre gyana-

kodhatunk! Sántha Endre úgy fogalmazza meg Rudi iránti ellenszenvét, hogy gúnyolódik a nevéen. „SÁNTHA. Az a szemüveges? Hogy is hívják? Valami bolondság van a nevében [...] Na, látod, már emlékszem. Héthársi és Rudolf. Épp a fordítottja, mint ha valakit Krausz Árpádnak hívnak”; „Mintha csak én volnék a nyolcadik hárs” (NLM. 1974. I, 339, ill. 340).

Lehet-e nem tudatosnak tekinteni a szülőföldről, a szülőföld vidékéről származó földrajzi nevek használatát? Csak néhányat szeretnék bizonyíték gyanánt említeni. Torna, azaz Simontorna közelében van a „Gyász” faluja és a „Bodnárné” című dráma színhelye. A „Villámfénynél” körorvosa, Nagy Imre *Dádon* körorvos, az „Irgalom”-ban Kertész Ágnes apai családja (egyébként a mű a szokásosnál is jobban tele van életrajzi vonatkozásokkal) *Tükrösön* lakik. Dádpusztá és Tükrös Mezőszilas határában van. A „Győzelem”-ben *Topánmajor* ~ *Rossz-Topán* valós külterületi név az író választott szülő-falujában.

Lehet-e véletlen, hogy földrajzilag pontosan eligazít még abban az esetben is, vagy akkor még körültekintőbben, ha a cselekmény színhelyének a nevét nem árulja el, mint az a „Gyász” falujának esetében történik. Ezzel kapcsolatban idézem saját szavaimat. „Németh László nagy gonddal választ tulajdonnevet a szereplő személyeknek és helyszíneknek. Műveiben egyaránt megtalálhatók a valós és fiktív nevek, s egy sajátos írói geográfia fényében általában megtudjuk a cselekmény színhelyét tulajdonnévvel jelölve is. Annál feltűnőbb, hogy a Gyász falujának, a Kurátor Zsófiával történetek színhelyének nincs neve. Ez a falu azonban csak névtelen, de nem jellegtelen. A szövegből kiderül, hogy van itt *Takarék*, *Hangya* (szövetkezet), *Polgári Olvasó*, *Fő utca*, s ugyancsak megtalálható *a patika*, *a piac*, *a postaház*, *a templom*, *az iskola*, *a községháza*, *a kovácsműhely*, *a tül-ső faluvég*, *a cigánysor*, *az új és az öreg temető* is” (MNyJ. 17. 1999: 309). Vagy ha a *Csomorkány* nevet viselő, valójában pedig Hódmezővásárhely példáját nézzük az „Égető Eszter”-ben, megtudjuk, hogy itt a névkölcsönzés esetével állunk szemben. A valós *Csomorkány* név eredeti denotátuma helyett megkapja az új denotátumra utalást, s ennek a városnak a belső geográfiája is pontosan az új denotátumra utal (vö. NÉ. 14. 1992: 69–74).

Lehet-e véletlen, hogy amikor az író egy zalai utazásából magával hozta a „Mathiász panzió” témáját, a drámában (a színhely: *Zalaegres*) a hajdani vonzalom emlékét őrző és az emberi kapcsolatokban igényes, az eszmékhez és szülőföldhöz ragaszkodó, abból erőt merítő Gróti Ágnes Zalához kötődő nevet visel? Hajdani ideáljától az elszakadást és a távolságot a *Hódi* családnév is felidézi („[Hódi] BARNA: Igaz, Gróti: maguknak még a nevük is idevaló...” [NLM. 1974. I, 484]). De hova való Hódi Barna? Mintha gyökértelen lenne. De lehet-e véletlen, hogy az egymás iránt hajdan vonzalmat érző alakok családneve (*Gróti*, *Hódi*) olyan földrajzi nevekből alakult, amelyeknek denotátuma is távol van egymástól?

A nevek műveken átívelő előfordulása is a tudatos névválasztás bizonyítéka. Pl. a *Horváth* családnév a „fényrejtás káprázó keresgélésétől”, azaz az első írói jelentkezésnek számító „Horváthné meghal”, a Nyugat pályázatán díjnyertes novellától az „Emberi Színjáték”-on át a *Bűn*-ig megtalálható. Az „Emberi színjáték”-ban az író egyik alteregója a *Horváth Laci*, a „Bűn”-ben a *Horváth Endre* nevet viseli.

Lehet-e a véletlen számlájára írni, hogy a modellek neve ott kísért az irodalmi névben? Varga Emőke mezőszilasi kutató összegyűjtötte Németh László műveiből a szilasi gyökerű figurákat, és kimutatta, hogy a szilasi „búr család” és környezete tagjainak melyik vonása szolgált modellül az író számára (VARGA EMŐKE, Németh László és Mezőszilas — A Németh László-művek szilasi modelljei: *Árgus* 1992/3: 76–81). Közismert, hogy kedvenc modellje volt az apai nagyanya, Németh Péterné Kiss Erzsébet. Az ő alakjával találkozunk a „Horváthné meghal” című novellában, az „Erzsébet-nap” című drámában

(részben! a „Bodnárné”-ban), valamint a fénytől megválás búcsúszavának tekintett „Irgalom” Kertész nagymamájában is.

Igen izgalmas feladat lehetne a szilasi modelleken túl is megkeresni az inspiráló személyeket. Gyanítom, hogy a „Mathiász panzió” dr. Nagy Sándora/Pedagógusa alakjába belejátszott Püski Sándor élete és munkássága. Erre utal a következő szövegrészlet: „LÓRÁNT. [...] *Bemutakozásra szánva magát.* Bocsánat, nem tudom, milyen minőségben. PEDAGÓGUS. „Nagy Sándor, a könyves. LÓRÁNT. Dr. Nagy! Akinek az a kis könyvkereskedése van a Belvárosban? PEDAGÓGUS. Igen, az a bolond, aki húszévi szolgálat után otthagyta a tanárságot és elment könyvkereskedőnek. Itt meg Toldit és népi írókat talicskáz” (NLM. 1974. I, 473).

J. SOLTÉSZ KATALIN rámutatott, hogy az író az alteregói nevéhez szívesen használja fel az Árpád-házi királyok nevét (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 163). Az általa idézetteken túl úgy gondolom, hogy ideillenek a *Horváth Laci* (Emberi színjáték), a *Sántha Endre* (Győzelem) és a *Sárkány Béla* (Szörnyeteg) nevek is.

A hasonló karakterek nevének ismétlődését a különböző művekben nem lehet egyszerűen a véletlen számlájára írni. Őt férfi keresztnév (az *Imre*, az *István*, a *József*, a *Péter* és a *Sándor*) ismételt felbukkanását már vizsgáltam (I. Nevek búvópatakja. In: Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára. Szerk. LACZKÓ KRISZTINA. Bp., 1995. 364—9). Ha nem is új és más eredmények érdekében, de meg lehetne vizsgálni a női nevek búvópatakját is pl. az *Agnes*, az *Anna*, az *Erzsébet*, a *Klára*, a *Margit* előfordulásainak összegyűjtésével.

Azoknak a tulajdonneveknek, amelyek a vizsgált, illetve az ismert művekben előfordulnak, korjelző — mondhatjuk — dokumentumértékük van. A családnevek túlnyomó többsége a társadalmi gyakorlatban is előforduló vagy előfordult valós név (*Égető*, *Karádi*, *Kertész*, *Pethes*, *Sántha*, *Sírásó*, *Szilasi*, *Zsíros*), kisebb részük (pl. *Zsizsik* újságíró az „Utazás”-ban, *Kukaczi úr* a „Szörnyeteg”-ben) J. SOLTÉSZ KATALINT idézve megfelel a név iránt támasztott igényünknek, elfogadjuk névnek: „A névszerűségnek, a nevek alaki rendszerébe való beilleszkedésnek a követelménye a merőben önkényesen költött nevek esetében is érvényesül” (J. SOLTÉSZ i. m. 159).

A keresztnemek mind elképzelhetők a XX. század első felében már és még élt figurák nevéként. Ez azért fontos, mert az ún. társadalmi drámák, a „mai témák”, a novellák és regények cselekményideje a XX. század első fele.

A cselekmények színhelyei földrajzilag egyrészt Budapest és közvetlen környéke, valamint Mezőszilas és vidéke. Ettől keletre és nyugatra is van eltérés, a zalai, de csinált nevű *Zalaegres* a „Mathiász panzió”-ban és Hódmezővásárhely kölcsönzött *Csomorkány* neve az „Égető Eszter”-ben.

Az egyéb nevek, mint újság- és műcímek, intézménynevek, híres emberek nevének sora is igen gazdag. Itt egy intézményről, illetve annak a nevééről szeretnék szólni. A két világháború között működtek a *Hangya* szövetkezetek. A „Gyász”-ban Zsófit „nem húzták-e már [...] második hónapban a vörös hangyásnéval. Ő elzavarta a besügókat, de azért ki tudja, sok sört megivott szegény Sándor a Hangyában, s aligha a falábú kiszolgáló emberért járt oda” (NLM. 1969. Negyven év — Horváthné meghal — Gyász, 558). Az a szegény hallgató, aki ezzel a részlettel találkozott, a *hangyás*-nak csak a ’bogaras, különöc’ jelentését ismerte, ahogy sem tudott a *hangyásné*-val mit kezdeni, azt pedig végképp nem tudta hova tenni, hogy Sándor a *Hangyában* itta azokat a söröket, ha nem volt tudomása az említett intézményről.

A nevek is az író óriási műveltséganyagáról tanúskodnak, s ezt a nagy ismeretet nem lehet mindenkin számonkérni, de az utánajárás elhanyagolását igen. (Én is megrót-

tam azt a szakdolgozót, aki — ahelyett, hogy a megfelelő forrásokban utánajárt volna —, a *Saljapin* nevet az első nekifutásra ismeretlennek minősítette.) S bizony csak az tud mire menni a metaforaként előforduló *Hegedüs-bankó*val is (Irgalom), aki a 20-as évek eleji belpolitikai viszonyokkal legalább annyira tisztában van, hogy milyen volt vagy milyen nem volt a pénz értékállósága, és hogy volt egy Hegedüs Loránd, aki 1920—21-ben pénzügyminiszter volt. A metafora-használatot megelőzően már találkozunk Hegedüs pénzügyminiszter nevével: „Néhány nap múlva meg a Hegedüs pénzügyminiszter pénzjavító kísérletével kapcsolatban hallott [Ágnes] az apjától egy megjegyzést” (NLM. 1984. Irgalom 276). Nem egészen száz oldallal később már metaforaként áll előttünk a *Hegedüs-bankó*: „Ágnes most már egészen a fiú felé tekerte a nyakát, őrajta akarta lemérni, hogy ennek az anyai szájból omló Hegedüs-bankónak mi a zürichi értéke” (tkp. 'a dicséret valós értéke') (uo. Irgalom 366).¹

Egy idevágó kérdés: Meg lehet-e/szabad-e változtatni az egyes művek egyes neveit, ha ismerjük, mert feltártuk a névadás tudatosságát, megfigyeltük a névhez fűződő aszszociációk fontosságát, láttuk a szépirodalmi életmű névegyedeinek ismételt előfordulását különböző okokból. Az én válaszom: határozott n e m. A „Szörnyeteg” szereplőinek felsorolásában (NLM. 1974. II, 353) azt találjuk, hogy „JANCSÓ AMÁL, a professzor második felesége”, ill. „MÁRTA, Hídvégi felesége”. Márta ugyanakkor a professzor lánya. Jancsó Amálról a professzor fia Mártának így nyilatkozik: „LÓRI. A vegyészek klubdelutánjára estem be. [...] Ő volt a büfésnő. Ismered ezeket a nőket, akik a kávéfőzést egy asztalnál... Lemondanak a táncról. [...] Elég gunyorosan felelt. Tán ez volt, ami ingerelt. [...] MÁRTA. Amálnak hívják? LÓRI. Igen: vidéki lány. Valahonnan Tószegről vagy honnét... Egy kis paraszti keménységet is érzek benne. Nem a kéz, inkább a jellem” (i. m. 358—9).

Ez az idézet egy névtani, irodalmi névadási csemege. Mivel foglalkoztam is ezzel a drámával (MNy. 17. 1971: 173—81), az Amálról és az *Amál* névről mondottak elevenen megmaradtak bennem. Egy rádiós közvetítésben viszont évekkel ezelőtt Amál már *Márta* névre hallgatott, ehhez viszont a professzor lányát is át kellett keresztelni, ez meg is történt, de nem emlékszem, hogy mire (*Éva?*). Ezen a nyáron a száz éve született Németh László tiszteletére újra hallani lehetett a „Szörnyeteg” régi felvételét az átkereszteléssel egyetemben.

Mi itt a probléma? Az 1953-as keletkezésű „Szörnyeteg” a 2. világháború előtt játszódik. A *Márta* név az én névkompetenciám szerint nem volt akkor falusi és paraszti keménységet kifejező, hanem inkább városi, polgári környezetet idéző. Én megengedem, hogy az első színpadi bemutató idejére (1966. szeptember 30.) az *Amál* név önmagában vagy túl régiesnek, túl öregesnek, a kívánatosnál falusiasabbnak tűnt, én mégsem változtattam volna rajta az író névadási gyakorlatának ismeretében. Mert akármelyik címke illik is rá, az író eredeti szándékának nem mond ellent.

Ez az életmű és névanyag megérdemli a tulajdonnévi szótárra szerkesztést. Ezt a gondolatot Nyr.-beli idézett cikkében Arany János lírai életművének névanyagát vizsgálva J. SOLTÉSZ KATALIN vetette fel. Az ő nyomdokain járva beszéltem a Németh László írói névadását áttekintő írói névszótár tervéről (vö. NÉ. 17. 1995: 37—44). A név-

¹ Persze az nekem is külön utánajárását jelent, hogy amit az „Irgalom” tulajdonneveit feldolgozó diplomamunkából ügyesen ki is „felejtett” a dolgozatíró, megfejtsem, hogy mi az az *Attila-posta*. („A reménytelen távközlési szándék a két közbeeső emberi gömbcikkely figyelmét is fölhívta magára, úgyhogy Ágneshez, mint egy Attila-posta, melyet egymás hasát nyomó sürgönydúcok adnak tovább, az utolsó kolléga dörögésében végre megérkezett az üzenet” uo. 318). Ezt máig még nem találtam meg különböző lexikonokban.

anyag szótári feldolgozásához azonban nem elég a szándék, de még az eddig elvégzett munka sem, ha nincs hozzá anyagi támogatás, ami a nyugodt kutatómunkát biztosítaná.

Befejezésként a „Név hatalma” gondolatkörön belül egy folyamatnak az ellenkezőről szeretnék szólni. Arról a folyamatról van szó, amelyet MAGYAR MIKLÓS nagyon kifejező címen (Hős, név, névmás: *Helikon* 1992/3—4: 421—31) fejteget. Ez pedig a hős dimenzió nélkülivé („lapossá”), névtelenné válása, s a név fontosságának lefokozódása, majd eltűnése, végül marad a semmit-, de legalábbis keveset mondó névmás.

A MAGYAR MIKLÓS által vázolt folyamat nem érhető tetten Németh László szépírói gyakorlatában. Nála a „hősök” és terek háromdimenziósak. Az alakok olyan hús-vér figurák, akik az olvasó számára körbejárhatók, terein, azaz a cselekmény színhelyén úgy tájékozódhatunk, mint a valóságban, s nem enged bennünket eltévedni az időben sem azoknak a tulajdonneveknek a segítségével, amelyeknek denotátumaira az adott korban jellemzőek.

Mindez annak az egységes rendszert, írói szándékot hordozó névanyagnak köszönhető, amelynek „hatalma” abban áll, hogy kifejez tájhoz-szülőföldhöz, emberi közösséghez-szellemiséghez, korhoz való kötődést, anélkül hogy a névanyag ellenkezne bármilyen, a névvel szemben támasztott elvárásunkkal, a társadalmi névhasználatból megszokott névkompetenciánkkal.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

Names in László Németh's oeuvre

László Németh, an outstanding representative of 20th-century Hungarian fiction, was born 100 years ago. His method of writing was characterised by a high degree of deliberateness, based on the writer's enormous erudition. Such deliberateness is observable also in the way he gave names to his characters or settings. This paper, based on data collected by university students, analyses a large number of his novels, short stories, and plays, trying to find out the factors that may have motivated the choice of names of persons or places in them. Of special interest are passages in which the writer himself gives a direct or indirect account of the background to his giving a particular name or of the atmosphere or associative field of certain names.

ÁGNES SZOBOSZLAY-KORNYA